

СЕКЦІЯ 13. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Вашків О.П.

доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій
Тернопільського національного економічного університету
м. Тернопіль, Україна

ШЛЯХИ ТА ПЕРЕШКОДИ ВИХОДУ З ІНСТИТУЦІЙНИХ ПАСТОК

Розвиток української економіки з її орієнтацією на формування ринкових взаємовідносин між економічними агентами супроводжується процесами, що часто не співвідносяться з прогнозованими результатами. Широкомасштабні інституційні зміни, започатковані у 90-х роках ХХ ст., нерідко приводили до серйозних неочікуваних наслідків, які відчутні, а почасти є домінантними й нині. Так, відмова від планування зумовила не зростання виробництва, а його глибокий спад; відмова від монополії на зовнішню торгівлю перетворилась на стихійне вивезення капіталу і природних ресурсів; лібералізація цін породила швидке і тривале їх зростання, а намагання стабілізувати сформувало механізм неплатежів і переходу на бартерні взаємовідносини між підприємствами; реформування податкової системи призвело до появи і розвитку тіньової економіки, послаблення державного контролю за ресурсними потоками викликало небувалу за масштабами корупцію; приватизація підприємств, замість сформувати ефективних приватних власників, призвела до поширення в економіці неефективної колективної форми власності та рейдерства.

Практично усі перелічені метаморфози безпосередньо пов'язані з низкою інституційних змін як формального, так і неформального характеру і в науковому обігу отримали назву «інституційних пасток». Зокрема В.М. Полтерович, який і запровадив цю категорію, говорить, що інституційна пастка – це неефективна, проте стійка норма (інститут) економічних взаємовідносин [3, с. 11].

Вихід з інституційної пастки чи її подолання пов'язані з надзвичайно високими витратами інституційної трансформації, що часто є стримуючим фактором у серйозних інституційних перетвореннях, продовжуючи у такий спосіб тривале існування неефективної норми. До того ж, як бачимо, вихід з інституційної пастки може стримуватися таким силами як держава, впливові групи інтересів і т.д. [2, с. 44].

Подолання сил інституційної пастки на рівні підприємства, фірми чи будь-якого іншого економічного агента є процесом доволі складним і неоднозначним. Він повинен безпосередньо вписуватись у відповідні інституційні зміни, що реалізуються на макроекономічному рівні і бути доволі мотивованим. У рамках піднятого питання можна розглядати два варіанти виходу з інституційної пастки: еволюційний і революційний.

Еволюційний сценарій не передбачає будь-яких активних дій. При цьому умови виходу формуються самою економічною системою. Йдеться про те, що неефективний інститут сам повинен поступово зникнути. Наприклад, завдяки швидкому економічному зростанню, чи, навпаки, системній кризі. Настання критичного моменту відбувається тоді, коли транзакційні витрати функціонування інституційної пастки перевищують витрати інституційної трансформації у процесі відміни старих норм і запровадження нових. Визначальними при цьому є нижчий рівень витрат, зумовлених адаптацією нового інституту в зіставленні з витратами функціонування старої неефективної норми. Такий спосіб ліквідації інституційних пасток може бути цілком типовим. Єдиним його серйозним недоліком є те, що для реалізації потрібен тривалий час. Не перебільшуючи, можна стверджувати, що сьогодні українська економіка починає рухатися саме еволюційним шляхом розвитку. Повільно, проте поступово формується нова система цінностей, яка не передбачає наявності таких анахронізмів як корупція, тіньова економіка, ухилення від податків, неплатежі, бартер тощо.

Зважаючи на високий рівень культурної інерції в українському суспільстві, складно прогнозувати остаточний занепад старої системи цінностей.

Революційний шлях виходу з інституційної пастки передбачає насильну ліквідацію і заміну неефективних норм внаслідок здійснення реформ. У їх основі – зміна культурних цінностей суспільства. Реформаторський сценарій передбачає відносно швидкий централізований злам державою чи від її імені окремими групами інтересів старих інституцій, разом з якими зникнуть характерні для них інституційні пастки. Зважаючи на масштаби поширення тінізації економіки, корупції, неплатежів і т.п. можна прогнозувати, що і такий сценарій може бути реалізований в Україні у тій чи іншій формі. Проте, якщо впроваджені інституційні зміни стосуватимуться перерозподілу власності, зачіпаючи інтереси більшості соціальних груп, то вони проходитимуть повільно, наштотуючись на опір тих, чиї інтереси ущемляються. Це породжуватиме ріст витрат інституційної трансформації, які у цьому контексті можна назвати витратами виходу з інституційної пастки. Серед них: витрати, пов'язані із встановленням нової норми; витрати на подолання культурної інерції; витрати на подолання механізму лобювання старої норми; витрати на адаптацію нової норми до існуючого інституційного середовища; витрати на створення супутніх норм, без яких функціонування нової норми буде неефективним [2, с. 45].

Результативність подолання інституційних пасток шляхом реформ залежить від двох груп чинників: від початкових умов і політики реформ. У свою чергу початкові умови формуються під впливом 1) соціокультурних характеристик: поваги до закону і влади; сили і спрямованості мотивації; конфігурації цінностей; ступеня взаємодовіри у суспільстві; рівня освіченості і міри розуміння навколишнього світу;

2) ступеня порушення рівноваги в економіці: частки приватного сектора і вільних цін; рівня диференціації доходів у суспільстві; рівня експлуатації праці тощо;

3) якості інститутів: стабільності законодавства; ефективності примусу у виконанні законів; результативності роботи органів влади; рівня злочинності і т.п.;

4) наявності ресурсів: наявності природних ресурсів; рівня добробуту; кліматичних характеристик тощо [1].

Повнота охоплення картини початкових умов буде неповною, якщо до неї не додати декілька важливих елементів. З одного боку, це зумовлено тим фактом, що будь-які масштабні реформи, зазвичай, стосуються й системи цінностей суспільства, пропонуючи перехід на нову. Різниця у здійснюваних реформах полягає лише у масштабах розбіжностей між старою і новою системами цінностей. У практичному аспекті проблема переходу від однієї системи цінностей до іншої полягає у тому, що вона розтягнута у часі, протягом якого відбувається дисипація старих і формування нових цінностей. До того ж ці процеси не синхронізовані у часі. Так, старі цінності можуть бути знищені, а нові ще не сформовані. Виникає тимчасовий ціннісний вакуум, що може дезорієнтувати особу, скажімо, стосовно своїх устремлінь. Тривалість такого стану і успішність його проходження значною мірою залежить від початкових суспільних соціокультурних характеристик. Затягування у часі ціннісного вакууму може супроводжуватися специфічною реакцією особи, наприклад, активізацією імітаційної стратегії. Це означає, що більшість економічних суб'єктів, повною мірою не розуміючи існуючої ситуації, починають орієнтуватися на найуспішніших осіб суспільства, копіюючи їхню поведінку і розраховуючи на аналогічний успіх. Щось подібне можна сказати про підприємства та фірми, які, не перебуваючи у числі лідерів щодо нововведень, долучаються до них, придбавши патент чи ліцензію у фірми-піонера або ж вдаючись до промислового шпіонажу.

У процесі еволюційних змін економічні суб'єкти реалізують свої оптимізаційні стратегії, які базуються на власній системі цінностей. Тоді як період революційних реформаторських змін підштовхує до імітаційних стратегій, тобто такої економічної поведінки, що базується на «чужій», часто незрозумілій самим суб'єктам системі цінностей. При чому, чим вищий рівень культури в суспільстві, тим швидше початкова система цінностей підкоригується у напрямку ефективного розвитку, а непродумані і неосмислені імітаційні моделі рідко набувають масового характеру. І навпаки, при низькому

загальнокультурному рівні суспільства імітаційні стратегії перетворюються на норму поведінки.

Отож, підсумовуючи, слід звернути увагу на суперечність, яка часто виникає в процесі радикальних інституційних змін, спрямованих на подолання інституційних пасток. Кардинальні зміни формальних інститутів зіштовхуються з неформальними нормами і правилами, які у короткостроковому періоді не піддаються суттєвим змінам. «Конфлікт інститутів у цьому контексті відображає діалектичне протиріччя суб'єктивного і об'єктивного розвитку суспільства і економіки, меж можливостей суб'єктивних рішень і дій макроекономічної політики в рамках інституційних обмежень» [5, с. 65]. І чим глибші і рішучіші формальні зміни, тим вища ймовірність виникнення нових інституційних пасток.

Література:

1. Балацкий Е. Формирование «диссертационной ловушки» / Е. Балацкий // Научно-просветительский журнал «Скепсис». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://sceptsis.ru/library/id_1257.html.
2. Бренделева Е.А. QWERTY-эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории трансакционных издержек / Е.А. Бренделева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 2. – С. 42–47.
3. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В.М. Полтерович. – М. : ЦЭМИ РАН и РЭШ, 1999. – 37 с.
4. Тарасенко Г.Д. Институційні пастки і виходи з них за умов змішаної економіки під час реформ / Г.Д. Тарасенко, К.І. Шибяєва // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2010. – Випуск 38-1. – С. 169–175.
5. Ющенко Н.К. Институциональные ловушки в переходной экономике / Н.К. Ющенко, Е.А. Чаусовская // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Випуск 103-2. – С. 60–66.